

UNGVÁRY Krisztián, *Horthy Miklós* A kormányzó és felelőssége

BUDAPEST, JAFFA KIADÓ, 2020, 224 O.

Horthy Miklós kormányzói működése a magyar történetírás legvitatottabb témái közé tartozik. Az altengernagy államfővé választásának centenáriuma érthető módon ismét megnövelte a negyedszázadon át vezető politikus iránti érdeklődést: ebbe a sorba illeszkedik Ungváry Krisztián műve is. A könyv nem biográfia, hanem elsődlegesen a kormányzó politikai működésének értékelése, mivel – ahogy írja – „a Horthyval kapcsolatos irodalom eddig nem fordított kellő hangsúlyt a kormányzó mozgástereinek, választási lehetőségeinek bemutatására – ez a kötet elsősorban ehhez szeretne új eredményekkel hozzájárulni”. (15.)

A kötet historiográfiai bevezetésében a szerző így fogalmaz: „Sajátos jelenség, hogy a mai Horthy-apologéták nem a kurrens szakirodalommal, hanem Andics Erzsébet, Pintér István és Karsai Elek szemléletével vitatkoznak, miközben *utóbbi szerzők művei már a pártállam utolsó évtizedeiben is meghaladottnak számítotnak* (kiemelés tőlem – L. D.), és nevük az átlagos magyar olvasó számára ma már semmit sem mond.” (10.) Mint látni fogjuk, Ungváry még a pártállami időszakhoz képest is negatívabbnak látja Horthy politikai szerepét.

Az első fejezetben Ungváry Horthy hatalomra kerülését, valamint a fehérterrorban betöltött szerepét vizsgálja, elsődlegesen és elég aránytalan módon Horthy és a zsidóság kapcsolatát elemezve. Mindez előrevetíti, hogy a szerző a kötet mintegy kétharmadában a kormányzó politikai működését szintén ebből az aspektusból fogja vizsgálni. Ungváry sem tudott egyetlenegy olyan iratra hivatkozni, amely a fővezér közvetlen felelősségét bizonyítaná a proletárdiktatúra bukását követő megtorlásokban, így „közvetett”, és nem elég meggyőző bizonyítékokkal igyekszik alátámasztani ezt a narratívát (19–22.).

A szerző úgy véli, hogy az ország 1919–20. évi konszolidálása nem Horthy, hanem az antant (!) érdeme volt. Mindezt arra vezeti vissza, hogy 1919 decemberében, illetve 1920 januárjában Horthy katonai diktatúra bevezetésére tett javaslatot az antantnak, amit a világháború győztes koalíciója elutasított (22–23.). Ennek azonban ellene mond az a tény, hogy az antant bizony döntő felelősséggel tartozik amiatt, hogy az ország politikai káoszban maradt: azzal ugyanis, hogy 1919 augusztusában lemondásra kényszerítette József Ágost királyi herceget a kormányzói posztról, több hónapos, igen mély politikai válságba taszította a 254 napos, népköztársasági, majd tanácsköztársasági káoszba fulladt, területének kilenc-tized részén idegen megszállást elszenvedő Magyarországot. És akkor még nem is beszéltünk a románoknak az ország nagy részét kizsákmányoló működéséről, amely szintén az antant hallgatóságos támogatásával történt. Mindezek cáfolhatatlan tudatában elég merész álláspontnak tűnik éppen az antant érdemének betudni a konszolidációs folyamatokat...

A mű második fejezete az *Államfői tevékenység békeidőben* címet viseli. Ungváry művében szinte teljesen ignorálja a királykérdést, valamint nem vizsgálja a kormányzónak a IV. Károly 1921. évi visszatérési kísérleteinél követett politikáját.

Véleményem szerint erre pedig mindenképpen több figyelmet kellett volna szentelni a kormányzó felelősségét firtató kötetben. De Ungváry e problematikára mindössze egy mondatot szánt, amikor is a kormányzó Bethlen-időszak alatti eredményeit két pontra redukálja: „a szélsőjobb visszaszorításának támogatására és az uralkodó visszatérésének megakadályozására.” (26.) Érdeemes lenne például Erich Feigl vonatkozó munkáit bevonni a diszkusszióba, már csak azért is, mert ezáltal bővíthetne a Horthyval kapcsolatos álláspontok köre, amely – elég egysíkú módon – csak az 1941-44-es időszakra fókuszál. A nyugati legitimista szakirodalom több ízben rámutatott arra, hogy Horthy 1944-es működését nem lehet megérteni 1921 nélkül. Ez egyébként megint azt bizonyítja, hogy Horthy személyével még mindig az Ungváry szerint már „meghaladott” bolsevik kurzustörténészek szemlélete alapján foglalkozunk, akik szintén nem foglalkoztak ezzel a problematikával.

Ungváry a továbbiakban is majdnem teljes egészében ignorálja Horthy eredményeit, pedig összetett személyiségéhez és politikusi munkásságának tényleges megismeréséhez és több fókuszú értékeléséhez ez is elengedhetetlen lenne. A magyar gazdaság helyzetének taglalásánál például egészen meghökkentő, talán nem teljesen átgondolt mondatok is olvashatók: „[...] az ország fejlődése kapcsán azt is figyelembe kell venni, hogy az elszakított részek korábban zömmel több költséget jelentettek a költségvetésnek, mint amennyi adót befizettek. Mindez bőségesen ellentételezte azokat az összegeket, amelyeket a jótételi kötelezettségek jelentettek.” (27-28.) Ungváry gondolatmenete szerint tehát úgy tűnik, szinte hálásnak kellene lennünk a trianoni országcsonkításért, amely lehetővé tette a csonka-Magyarország gazdasági felemelkedését...

A harmadik rész a háborús évek időszakát tekinti át. A szerző talán ebben a részben rugaszkodott el leginkább az objektivitás követelményeitől, különösen a magyar-szovjet hadiállapot beálltánál taglalásakor. Érvelése alapján ugyanis Horthy túlreagálta a bizonyítottan szovjet „eredetű” rahói incidenst, valamint Kassa bombázását, amelyeket a szerző a korábbi jugoszláv, illetve román provokációkkal vet egybe. „Az említett incidensek azonban a legkevésbé sem indokoltak egy hadüzenettel egyenértékű ellenlépést (például Svájc sem üzent hadat a területét véletlenül bombázó Egyesült Államoknak” – állapítja meg Ungváry. (67.) A szerző ezen a ponton mintha figyelmen kívül hagyta volna, hogy a Szovjetunió 1939-1940 között – Magyarország kivételével – az összes európai szomszédját (Lengyelország, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia) vagy megtámadta vagy annektálta, emellett pedig helyi háborút provokált a Kínában terjeszkedő Japán Birodalommal is. Ungváry narratívája mintha itt is átvinné a szocializmus időszakának szemletét, amelyben Werth Henrik agresszív katonapolitikája vált az események mögötti legfőbb mozgatórugóvá, s amelynek értelmezésében a „békés”, legfeljebb defenzívára készülő Szovjetunió lett a tengelyhatalmak – köztük Magyarország – agressziójának áldozatává. Egyébként az 1990-es években maga Ungváry sem így tekintett még erre a problematikára: akkoriban több (vita)cikkében meggyőzően érvelt a Szovjetunió offenzív szándékai mellett, valamint adatgazdagon dokumentálta a bolsevik állam

egyáltalán nem defenzív, 1941. évi átcsoportosításait és támadó háborúra való előkészületeit. Mindent összevéve, mindenképpen kiegészítésre és pontosításra szorul az az értelmezés, amely a magyar hadba lépést kizárólag a németeknek való bizonyítási vágyból vezeti le.

A negyedik fejezet Horthy „fajvédő” nézeteit foglalja össze. Ungváry összegzése szerint: „Horthy számára a nemzetiszocializmus, illetve annak magyar variánsai kezdettől fogva gyanús politikai áramlatoknak számítottak. 1923-as, korábban idézett kijelentése, miszerint »fájó szívvel« lövetne a szélsőjobb tüntetőkre, az 1930-as évekre módosult – talán ez és az antiszemitizmus volt az egyetlen terület, ahol a kormányzó valamilyen fejlődésen ment át.” (111.) Ezt illusztrálandó a szerző egy 1939. márciusi incidensre utal, amikor az operaházi díszelőadást megzavarta egy nyilas aktivista, majd Horthy kirohant a páholyából, és személyesen pofozta fel az Opera mellékhelyiségébe betuszkolt tüntetőt (itt megjegyzendő, hogy Sakmyster idézett hivatkozását célszerű lett volna ütköztetni a korabeli beszámolókkal, amelyek több rendbontóról tesznek említést).

Az ötödik, utolsó rész a kormányzó német megszállás alatti döntéseit foglalja össze. A szerző több korábbi tanulmányában rögzített állítása alapján fogalmazza meg téziseit, amelyek szerint a németek mindenfajta „mesterterv” nélkül szállták meg az országot. Bár a szöveg sokszor oldalakon keresztül kifejezetten nem Horthyról szól, a szerző elsőrendűen a kormányzó felelősségét hangsúlyozza, elsődlegesen a magyarországi zsidósággal történtek miatt. Kicsit karikírozva: a fejezetet nyugodtan illusztrálhatnánk akár a *Ludas Matyi* számában megjelent, hírhedt Horthy-karikatúrákkal; nem sokban marad el azoktól. Könyvében egy olyan, elfogultságokkal terhes és szélsőségesen negatív kormányzó-kép köszön vissza az oldalakról, hogy az – némi ideológiai mázzal leöntve – biztos megállta volna a helyét az államszocialista történetírásban is. Ungváry bemutatásában és értelmezésében a budapesti zsidóság deportálásának leállítását vagy a Koszorús-akció is legfeljebb amolyan szerencsés véletlen, nem pedig a kormányzó helyes döntése. Utóbbiban például Ungváry szerint Horthyt nem a deportálások leállítását vezette, hanem a kormányzó által vélelmezett puccs elleni katonai biztosítás (194.).

A szerző sajnálatos módon több ízben nem kellően precízen fogalmazott a munkája során. Bár nem teljes hibakatalógust olvashat itt a kedves Olvasó, de néhány elírást vagy tévedést érdemes felsorolni:

- Ungváry több ponton törvényt ír törvénycikk helyett. (30.)
- Nem igaz az az állítás, miszerint az 1920. évi választáson „a szociáldemokrata párt nem indulhatott” – hiszen az MSZDP önként lépett vissza. (47.)
- „1940 augusztusában a magyar és a román diplomácia között sor került a kétoldalú tárgyalásokra (55.), ezek során azonban a román fél alapvetően lakosság-cserében gondolkodott, így itt sem maradt más lehetőség, mint a német–olasz döntőbíráskodás kérése” – írja a szerző. Itt valójában a német–olasz fél ajánlotta fel a döntést, miután a Magyar Királyság megközelítően félmillió katonát vont össze a Tiszántúlon, és a diplomáciai közvetítés nélkül háború lett volna Romániával.

Továbbá súlyosan történelmietlen Horthy nyakába varrni a II. bécsi döntés elfogadását: 1940 augusztusának végén ennek egyszerűen nem volt reális alternatívája. Ungváry figyelmébe ajánlható, hogy a szintén német–olasz döntőbíráskodás mellett elfogadott craiovai egyezmény eredményeit (amely Dél-Dobruzsát Bulgáriának ítélte) nem semmisítették meg a szovjetek a háború után. Ennek következtében bajosan állítható, hogy Horthy a német–olasz döntőbíráskodás elfogadásával „a háború végkimenetele függvényének tette ki az erdélyi magyarok sorsát”. (56.)

– Nagy-Britannia 1941. decemberi hadüzenetét igen problémás „elkerülhetetlenek” nevezni, ahogy a szerző állítja. Már csak arra való tekintettel is, hogy az elsősorban Sztálin érdekeit szolgálta, és a lépést Moszkva erőszakolta ki brit szövetségétől. Az sem törvényszerű, hogy a hadiállapot beálltának kinyilvánítása okozta volna az ellenforradalmi rendszer bukását (itt a szerző Szakály Sándor egy 1992-ben megjelent tanulmányára hivatkozik – 75.): elég a ruszofil bolgárok esetét említeni, akik nem álltak hadiállapotban a Szovjetunióval. Mint tudjuk, túl sokra ezzel sem mentek, mert a szovjetek 1944 szeptemberében azonnal hadat üzentek, amint megérkeztek az Al-Dunához, majd pedig a bolgár politikai rendszert is bolsevizálták.

– Ungváry teljesen félreérti Horthy felsőoktatásra való befolyását, amikor így ír a kormányzóról: „Egyáltalán nem konzervatív attitűdre vallott, amikor lehetővé tette, hogy a budapesti egyetemek felvegyenek női hallgatókat (ettől 1920 után a fővárosi intézmények először elzárkóztak).” (113.) E kérdés mögött ugyanis alapvetően nem nemi identitású diszkrimináció, hanem annak biztosítása állt, hogy a világháború miatt feltorlódott férfi-hallgatók folytathassák tanulmányaikat. A női hallgatók felvételére már – néhány tanszak kivételével – 1918 előtt is mód nyílt. Horthy döntése tehát ebben az értelemben nem tekinthető progresszív folyamatnak, mint ami a szövegből kiolvasható lenne.

– A kötet lapjain némileg konfúz kép alakul ki arról, mit is tehetett Horthy. Jó példa erre például a Bethlen–Horthy-viszonyt bemutató rész: „Ehhez képest kész csoda, hogy [a kormányzó] el tudta fogadni Bethlent miniszterelnökként, sőt arra is hajlandó volt, hogy akceptálja a Bethlen által neki kijelölt reprezentatív szerepet. Minden bizonnyal azzal függött ez össze, hogy Horthy rendkívül könnyen befolyásolható volt, ha egy saját világából való erős egyéniséggel találkozott.” (29.) Ez az értelmezés azért igen furcsa és nehezen elfogadható, hiszen Horthy lehetőségeit alapvetően a törvényi keretek, azon belül is az 1920. évi I. és XVII. törvénycikkek határozták meg, nem pedig személyes érzelmei. De retorikai túlzás Bethlent Horthy „saját világából” érkezőnek nevezni. Ez már a dualizmus időszakában is megmutatókozó világnézeti, politikai és társadalmi különbségek miatt is problematikus, de több más szempontból is, például a zsidókérdéshez való viszonyulásban.

– Ungváry szinte fetiszizálja Horthy szerepét az 1922. évi magyar–szovjet politikai közeledés leállításában is: „Források hiányában csak feltételezhetjük, hogy ennek Horthy elzárkózása volt az oka” (50.) – olvashatjuk. Valószínű, még a történelemben kevésbé jártasak számára is erős túlzásnak tűnik kizárólag a kormányzó antibolsevista attitűdjét akadályként megjelölni.

– A szerző több ízben egyenesen a kontrafaktuális történetírás sikamlós területére téved. Ilyen hely például az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet esete, amelyről a következőket írja Ungváry: „Horthy azt is megtehetette volna, hogy inkognitóban még október 14-én az 1. magyar hadsereghez (sic!) utazik, és ott jelenti be a fegyverszünetet. Tekintettel arra, hogy a huszti főparancsnokságnak még csak a környékén sem voltak német alakulatok, egy ilyen akció garantált sikerrel járt volna.” (86.) A szerző ezután a 150000 fős 1. magyar hadsereg már kedvező stratégiai helyzetével érvel. A történeti tények alapján azt gondolom, hogy az alakulat ekkori stratégiai helyzete mindennek nevezhető, de kedvezőnek semmiképp.

– Néhol az esetlen, rossz megfogalmazás válik szórakoztatóvá: a szovjetek 1944 őszi magyar–román határt érintő szándékaival kapcsolatban jegyzi meg Ungváry: „Nyilvánvaló, hogy ebben az ügyben a szovjetek nem *humanitárius* (kiemelés tőlem – L. D.), hanem pusztán gyakorlati szempontok szerint mérlegeltek. (90.)”

– Kérdés, milyen pozitív döntéseket, eredményeket ismer el a szerző Horthy tevékenysége esetében. Nem sokat. A korábbiakban már említett, 1920-as évekbeli „szélsőjobboldalt visszaszorító politika” mellett Ungváry ilyen területnek tartja a földkérdés 1920–22. évi korlátozott rendezését, valamint Kállay Miklós kinevezését, „Gömbös Gyula hatástalanítását” vagy „Imrédy kibuktatását”. Ha összegezzük, megállapíthatjuk, hogy Ungváry Horthy eredményeit kizárólag a szélsőjossal való viszony inerciarendszerében helyezi el. „Ezek a pozitív elemek azonban semmivé válnak, ha figyelembe vesszük, hogy az elért eredményeket nem sokkal később rossz és felelőtlen döntéseivel maga Horthy tette tönkre.” (202.) Csak sajnálni lehet, hogy a szerző a kormányzó 1944. októberi fegyverszüneti javaslatát ezen a ponton nem taglalja.

– A következőkben három példán keresztül mutatom be Ungváry pontatlan forráskezelését. (Mindegyiket a munka legkritikusabb, ötödik fejezetéből vettem.)

1) Az 1944. március 19-i Koronatanács jegyzőkönyvével kapcsolatban a következőket olvashatjuk nála: „Az ülésről két jegyzőkönyv is fennmaradt. A »hivatalos«, Bárczy István által felvett jegyzőkönyv szerint Horthy a klessheimi találkozóról szóló beszámolójában azt mondta: »Újabb vád volt, hogy Magyarország a zsidó-kérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyarországi zsidósággal leszámolni.« Egy másik verzió szerint viszont az hangozott el, hogy »Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges lépéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és nem engedtem a zsidók lemészárlását.« A két verzió valójában nem sokban tér el egymástól: a »leszámolás« és a »lemészárlás« kifejezések egyaránt azt jelzik, hogy Horthy, ha nagy vonalakban is, de tisztában volt Hitler céljaival, tehát nem lehetett kétsége afelől, hogy a náci Németország milyen sorsot szán a zsidóságnak.”

A másik verzió „forrásértéke” még Ungvárynak is gyanús volt, mert maga írja: „A szöveget a *Demokrácia* című lap 1945. augusztus 17-ei száma alapján közölte Benoschofsky Ilona és Karsai Elek a *Vádirat* I. kötetében. A *Demokrácia* nem adta meg, hogy a szöveg milyen forrásból származik.” Ez viszont azt jelenti, hogy a két

forrás nem tekinthető egyenértékűnek, továbbá elég merész kijelenti, hogy a két szöveg „valójában nem sokban tér el egymástól”. A második változatban ugyanis igen szembeötlő, hogy Horthy meglátásai végig egyes szám első személyben olvashatók – ez egy jegyzőkönyvtől értelemszerűen igen váratlan dolog. Továbbá ez a hely is igazolja, hogy a szocializmus korszakában készült forrásgyűjteményekkel is nagyon óvatosan kell bánni – ha egyszer maga a szerző is meghaladottnak tekinti Karsai Elek munkásságát.

2) Ungváry szintén nem kellően precíz, amikor Horthy német megszállást követő magatartásával kapcsolatban így fogalmaz: „A zsidókérdésben azt közölte, hogy abban »szabad kezet adott [...], és nem kíván befolyást gyakorolni.» (164.) Az eredeti forrást megnézve viszont a következőket olvashatjuk: „A miniszterelnök úr szerint (kiemelés tőlem – *L. D.*) a Kormányzó Úr Ő Főméltósága az összes zsidó rendeletekre vonatkozóan szabad kezet adott a kormánynak és ezek tekintetében nem akar befolyást gyakorolni.” Vagyis mindezt nem a kormányzó közölte, hanem Sztójay! (Azon túl, hogy a forrás szövegét sem pontosan idézte Ungváry.) Mindezek alapján igen súlyos csúsztatás tehát azt állítani, hogy Horthy csakis és kizárólag a zsidóságot érintő döntésekben maradt volna passzív, és hogy ez nem minősíthető másnak, mint magyar állampolgárok százezrei elárulásának.

3) Hasonló forrásértelmezési problémát jelent a szerzőnek Veesenmayer 1944. április 14-én kelt távirata is. Ungváry szerint a kormányzó hozzájárult 50 ezer zsidó „munkás” kiszállításához (143.). Ám ha megnézzük a forrást, akkor kiderül, hogy Veesenmayer Sztójay véleményét tolmácsolta Berlinbe, és mindent összevéve, a szomorú ügyben itt sem a kormányzó közvetlen hozzájárulásáról van szó.

✱

A kötet megjelenésekor, 2020 májusában Ungváry Krisztián Szakály Sándorral vitatkozott Horthy értékeléséről. E vita végén az újságírói kérdésre „elégleges és elégtelen közé” értékelte a volt államfő tevékenységét. Aki ezt a könyvet elolvassa, valójában egy „elégtelennek is gyenge” osztályzatú kormányzóról kaphat képet, aki alapvetően alulképzett, balfék, buta és retrográd, Egy antihős Horthy-sziluett jelenik meg a kötet lapjain. Az altengernagy javára – Ungváry szerint – talán csak annyi írható, hogy méltatlanul sokszor volt szerencséje.

Mindent összevéve: Ungváry munkája nem történelmi szakmunkának, sokkal inkább emlékeztetőpolitikai pamfletnek tekinthető.